

УДК 37.037

МОРАЛЬНО-ЕКОЛОГІЧНЕ ВИХОВАННЯ – СКЛАДОВА ДУХОВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Ю.Л. Колесник

В статті розглянуто проблему морально-екологічного виховання як складової духовності особистості; проаналізовано аспекти поняття духовності, специфіка сприйняття людиною природи у взаємозв'язку із моральним та екологічним вихованням.

Ключові слова: моральне виховання, екологічне виховання, духовність особистості, екологічна свідомість, антропоцентризм, натуралізм, екоцентризм.

Сьогоднішня епоха відзначається процесами становлення нової парадигми у сфері виховання та теорії освіти. Новітнє світорозуміння та світовідчуття породжують зміну в освітніх поглядах на розвиток і формування майбутньої особистості, розкривають можливості, визначають завдання, мету й засоби освіти. Структура нової освітньої моделі передбачає глибоке теоретичне переосмислення та практичну орієнтацію на новий ідеал.

Наш час потребує вирішення не тільки педагогічних, а й глобальних проблем суспільства, зокрема демографічних питань, економічної кризи, кризи урбанізації, екологічних катастроф, загострення міжнаціональних суперечностей і конфліктів, кризи культури та моралі тощо. Це зумовлює відродження гуманістичних ідей у суспільстві.

Пошук шляхів до цілісного, гармонійного світу та людського буття не може не зачіпати проблем освіти й виховання.

За останні роки в Україні проблема морального виховання молоді у тісному поєднанні з екологічною освітою все частіше привертає увагу дослідників. Адже вирішення даної проблеми має забезпечити високий розвиток особистості незалежно від того, в якій галузі їй доведеться працювати. Таке виховання на порозі III-го тисячоліття стало необхідною складовою гармонійного, екологічно безпечного розвитку як особистості, так і будь якої держави.

Актуальність питання морально-екологічного виховання як складової частини духовності особистості обумовлюється як потребою часу, так і екологічною кризою, що виникла не лише через непродумане господарювання людини, а й у зв'язку із знеціненням моральної культури в межах сучасного суспільства.

Протягом століть видатні вітчизняні й зарубіжні науковці-педагоги наголошували на необхідності всебічного гармонійного виховання особистості з урахуванням морального аспекту та принципу природовідповідності. Останній з часом, відповідаючи реаліям сучасного життя, трансформувався в окрему галузь екологічного виховання.

Вперше згадку про принцип природовідповідності в педагогіці ми зустрічаємо у відомого чеського педагога Я.А. Коменського. Він вважав людину частиною природи, що живе за її законами. Процес виховання та навчання, на його думку, повинен був відбуватися так, як відбувається у природі – розумно й доцільно, а отже природовідповідно. Грунтовність навчання забезпечується дотриманням "визначеного порядку і послідовності у передачі знань, із суворим урахуванням вікових особливостей дитини, її інтересів, її психіки в цілому" [4, с. 325].

Англієць Дж. Локк у своїй системі виховання джентльмена приділяє увагу питанню природовідповідності у його зв'язку з моральним вихованням. Тільки ретельне вивчення природи й характеру людини сприятиме більш ефективному використанню її потреб, інтересів та схильностей.

У Ж.-Ж. Руссо зустрічаємо ще глибше трактування природовідповідного виховання. Він вважає за необхідне дотримуватися природного перебігу розвитку природи самої людини, вивчивши її всебічно, з огляду на вікові й індивідуальні особливості.

І.Г. Песталоцці має протилежну, на відміну від Ж.-Ж. Руссо, думку з питання, чи варто сліпо дотримуватись природи людини, або природу необхідно лише враховувати. Він трактував природовідповідне виховання як розвиток всього позитивного у людині, нейтралізацію негативного.

А. Дістервег виступає послідовником І.Г. Песталоцці, і визначає природовідповідність як самостійний розвиток закладених природою задатків людини, що ґрунтуються на законах природи і досягається вправами.

У працях вітчизняного педагога К.Д. Ушинського виділено три складових компоненти принципу природовідповідності:

- 1) глибоке пізнання природи людини, її анатомо-фізіологічних і психологічних особливостей;
- 2) наближення змісту й організації педагогічного процесу до людської природи;
- 3) орієнтація виховання на народні традиції, звичаї [7, с. 215].

В умовах сучасної школи теоретичні засади екологічної освіти та екологічного виховання всебічно розглядаються у дослідженнях Г. Білявського, В. Борейка, М. Дробнохода, Ф. Вольвача, Т. Гардащука, С. Гошовського, Ф. Канака, М. Кисельова, К. Корсака, В. Крисаченка, В. Лук'янця, Г. Рудька, Л. Сидоренко, Р. Фурдюя та інших видатних вчених, у працях яких розкрито теоретичні і методологічні основи екологічної освіти та виховання, загально педагогічні і дидактичні умови їх реалізації.

Аналіз існуючих літературних джерел показав, що в педагогічній теорії та практиці до цього часу все ще немає остаточної думки стосовно умов, що сприятимуть ефективному формуванню морально-екологічної культури особистості, становленню її духовності, якою має бути екологічна освіта та морально-екологічне виховання в Україні в контексті Болонського процесу. Зміна парадигми екологічної освіти - одна з головних причин такого становища. В минулому ця освіта була в основному зорієнтована на раціональне природокористування й охорону природи взагалі. Сьогодні перед нею стоїть завдання формувати екологічну свідомість, культуру, мораль та етику. Спостерігається відхід від прагматизму і повернення до світоглядних цінностей.

У межах завдань дослідження важливе значення мали філософські положення про єдність природи і суспільства (В. Вернадський, К. Ціолковський), теорія ціннісних орієнтацій особистості (С. Анісімов, С. Рубінштейн), сучасні концепції морально-екологічної освіти і виховання (В. Алексєєв, М. Гомова, І. Зверєв, М. Мамедов, та ін.), концепції розвитку культури і навколишнього середовища (В. Крисаченко, Б. Лихачов, Дж. Стюарт та ін.)

Ретельний аналіз існуючих зарубіжних і вітчизняних концепцій та концептуальних підходів до розвитку екологічної освіти та морального виховання доводить, що найсоліднішими є ті проекти концепцій українських і російських учених, які розроблені глибше,

докладніше, серйозніше обґрунтованій адаптовані до наших специфічних умов життя.

Метою дослідження є виявлення характерних рис, притаманних моральному та екологічному вихованню як складових компонент становлення духовності особистості.

Духовність, безсумнівно, є вельми складним феноменом, наукове дослідження якого потребує виокремлення чітких одиниць аналізу. Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про те, що проблемі виховання такої якості приділено чимало уваги. Коріння відповідних досліджень є вельми глибоким, про що свідчать праці педагогів минулого: А. Дістервега, Я. Коменського, Г. Песталоцці, В. Сухомлинського.

Сьогодні названа проблема аналізується філософами (В. Андрущенко, Л. Губернський, М. Каган, С. Кримський,), соціологами (Б. Нагорний, О. Семашко,), педагогами (О. Бабченко, І. Бужина, О. Олексюк, С. Тищенко), психологами (І. Бех, М. Боришевський, Б. Братусь, І. Зелінченко, З. Карпенко, О. Киричук, О. Колісник, М. Савчин, Т. Саннікова).

Представники кожної з цих наук мають особистий погляд на сутність духовності, що вказує на універсальність даного феномену. Психологи ж досліджують насамперед феноменологію духовності в її зовнішніх проявах і закономірностях становлення. Так, на думку М. Боришевського, духовність – це багатовимірна система, складовими якої є утворення в структурі свідомості та самосвідомості особистості, де віддзеркалюються її найактуальніші моральнорелевантні потреби, інтереси, погляди, ставлення до оточуючої дійсності, до інших людей, до себе самої, що стали суб'єктивно значущими регуляторами активності. Одиницею виміру духовності вчений вважає ціннісні орієнтації. До системи цінностей, в контексті яких функціонує духовність, входять моральні, естетичні, інтелектуальні, екологічні, світоглядні, валеологічні, громадянські та інші цінності [2, с. 27].

С. Ожегов визначає духовність як властивість душі, що полягає у превалюванні духовних, моральних та інтелектуальних інтересів над матеріальними [6]. Т. Саннікова розглядає духовність як складний багатоструктурний феномен, який характеризує внутрішній світ індивіда та виявляє себе через моральність, збереження чистого сумління, відповідальність, служіння людям через добродіяння у стосунках [5].

М. Савчин зазначає, що «духовність – це вищий момент людської індивідуальності. Духовне є те в людині, що завжди може заперечити, сказати «ні». Духовність покликана ошляхетнювати, прикрашати і біологічне (тілесне), і соціальне в людині, надавати їм гуманістичного змісту» [8].

Основою процесу формування духовності особистості науковці вважають прагнення до найвищих загальнолюдських цінностей: гуманістичних ідеалів милосердя, правди, справедливості; переважання альтруїстичних мотивів, готовності поступитися особистими інтересами заради інтересів інших; потреби безкорисно робити добро [5].

Звернімося до визначення поняття «духовність». Спираючись на визначення багатьох авторів, зазначимо, що духовність – це те, що відрізняє людину, що властиве лише їй одній. Це також творча спрямованість, наснага людини; певний тип світовідношення: триєдність ставлення до абсолюту, до світу – природи, суспільства, інших людей, самого себе. Виходити з розуміння людини як духовної істоти, означає, що ми визначаємо за нею безумовне право на духовне самостановлення.

Духовною є діяльність людини, завдяки якій стан людства, оточуючого середовища її власними зусиллями підноситься на більш високий ступінь проявів, поліпшується і вдосконалюється. Саме тому у нашому дослідженні ми звертаємось до поняття морально-екологічного виховання як складової становлення духовності особистості.

Екологія внутрішнього світу людини пов'язана з вихованням високоморальної особистості, екологічної свідомості, екологічної культури, екологічного мислення. Екологічну свідомість можна визначити як сукупність знань, уявлень людини про його взаємини, взаємозв'язки, взаємозалежності, взаємодії зі світом природи. На цій основі формуються відповідне позитивне ставлення до природи, а також усвідомлення людиною себе як її частини.

В науковій літературі існує декілька точок зору щодо сприйняття людиною природи.

Так, фундаментальним світоглядним орієнтиром людського роду, одвічним переконанням, що саме людина є центром і вищою метою світобудови є антропоцентризм (людиноцентризм). Всесвіт створений саме для людини і всі його фрагменти й процеси налаштовані для задоволення її потреб. Звичайно, не всі з численних форм антропоцентризму були настільки відвертими, проте, навіть в

найпоміркованіших варіантах означена установка завжди мала місце. Нині, на тлі очевидної диспропорції між більш ніж очевидним прогресом науки й техніки та стагнацією уявлень про мораль та гармонійний розвиток соціуму, людство зупинилось перед альтернативою: змінитися чи зникнути. Людина розвинула в собі ненаситний апетит до споживання та володіння, виробляючи все більше й більше, втягуючи себе в порочне коло зростання, якому не видно кінця.

Іншою точкою зору виступає біоцентризм – сприйняття усіх живих істот, усіх фрагментів системи Земля як таких, що мають цінність самі по собі незалежно від людських інтересів. Представники біоцентризму вважають, що ми живемо у світі взаємозалежних, конкуруючих один з одним організмів. Наші моральні і політичні ідеали не можуть обмежуватися інтересами суспільства, яке мусить, нарешті, усвідомити проблему своєї відповідальності перед тваринами і рослинами. [1].

Основоположник екоцентризму О. Леопольд писав про необхідність поширити морально-екологічні принципи від окремих живих істот до екосистем. Наша планета є не сировинною коморою, а живим утворенням.

Натуралізм пов'язується з екологічною культурою, наголошує на органічному поєднанні людини з природою й безпосередньо виходить на проблеми формування духовного світу людини, на комплекс проблем, які були раніше виключно компетенцією етики та естетики.

Дискусія між антропоцентризмом та натуралізмом безпосередньо виводить на проблему моральності. Екологія не може не звертатися до внутрішнього світу людини і тому постійно балансує між раціоналістичною регламентацією та ірраціональністю етичних переконань.

Визначним фактором розвинутої екологічної свідомості є моральнісне ставлення до природного світу. Серцевиною етичної свідомості є моральний вибір і відповідальність за нього. Моральний вибір – це не одноразовий акт, а постійний процес[3].

У філософській традиції моральність і прагнення до морального вдосконалення розглядались як необхідна умова для досягнення істини та добра. Моральнісні регулятори є надзвичайно могутніми і ефективними. Раніше все спілкування з позалюдським світом, за

виключенням медицини, було етично нейтральним. Етична значимість з'являється при безпосередньому спілкуванні людини з людиною, тому традиційна етика була виключно антропоцентричною.

Пізніше виникає новий натуралістичний напрям етики живого. Він спирається на природничі науки, насамперед на фундаментальні ідеї біології. Представники фундаментального напрямку етики вважають мораль фундаментальною властивістю живого і прагнуть осмислити життя як природно-історичний феномен, а моральнісний контекст виводять з ідеї боротьби зі смертю.

Людина як об'єкт морально-екологічних досліджень водночас є об'єктом пізнання і самопізнання.

Визначальною рисою екологізму стало обстоювання нової суспільної моделі, що дістала назву нової екологічної парадигми. Вона тісно пов'язана з процесом екологізації освіти, який в умовах сьогодення треба з'єднати з її гуманітаризацією.

Отже, з усього вищезазначеного можна зробити висновок: проблема морально-екологічного виховання духовної особистості сьогодні відноситься до ряду глобальних. Вона усвідомлюється багатьма країнами й народами. Однак, на сьогодні ця проблема вирішена і вивчена ще недостатньо і полягає в тому, що в державі і суспільстві немає погодженості в розумінні основних цінностей, на яких можна і потрібно виховувати молодь. А духовне відродження української нації неможливе без змін у всіх сферах життя.

Сьогодні морально-екологічна освіта визнається одним з основних факторів виховання всебічно розвинутої високо духовної особистості. Вона розглядається як самостійна й нагальна проблема, як важливий інструмент управління, головний важіль для вдосконалення моделі виробництва і споживання з урахуванням можливостей біосфери.

Суть гуманізації вищої освіти в умовах саморуйнування історично усталених соціальних форм життєдіяльності людей пов'язується з формуванням особистості на засадах екологізації і моралі.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми морально-екологічного виховання як складової духовності особистості. Перспективи подальшого дослідження лежать у площині удосконалення процесу морально-екологічної освіти і здійсненні корінної перебудови мислення людини, розробки і впровадження нових підходів, організаційних форм і методів формування морально-екологічної

культури в національному і глобальному вимірах, формування у сучасної людини адекватного світосприйняття, сприяння переосмисленню її місця в природі, виховання почуття відповідальності за свої дії перед теперішніми і майбутніми поколіннями.

Література

1. Борейко В.Е. Прорыв в экологическую этику. – К.: Логос, 2001. – 202с.
2. [Боришевський М.Й.](#) Духовні цінності як детермінанти самоактивності особистості у вихованні й самовихованні // Психологія самоактивності учнів у виховному процесі: Навч.-метод, посібн. / За ред. [М.Й. Боришевського](#). — К.: ЗМН, 1998. – 325с.
3. Вернадский В.И. Размышления натуралиста, Кн.1. Пространство и время в неживой и живой природе. – М.: Наука, 1975. – 174с.
4. Волкова Н. П. Педагогіка / Н. П. Волкова : Посібник. –К.:Вид. центр «Академія», 2001. – 576 с.
5. Духовне виховання як чинник становлення особистості молодшого школяра [Електронний ресурс] / Ю. Табачук // Освіта регіону — 2011. — №3. — С. 177. — Режим доступу до журн. : <http://www.social-science.com.ua/202011>.
6. Ожегов С.И.: Толковый словарь русского языка. – М. : Оникс, 2008. – 736с.
7. Педагогіка вищої школи: Навч. посіб. / З.Н.Курлянд, Р.І.Хмельюк, А.В.Семенова та ін.; За ред. З.Н.Курлянд. - 2-ге вид., перероб. і доп.. - К.: Знання, 2005 – 399 с.
8. Савчин М. Духовний потенціал людини / М.В. Савчин. – Вид. 2-ге, пер., доп. – Івано-Франківськ : Місток НВ, 2010. – 508 с.

В статье рассматривается проблема морально-экологического воспитания в качестве составляющей духовности личности; проанализированы понятия духовности, специфика восприятия природы человеком во взаимосвязи с моральным и экологическим воспитанием.

Ключевые слова: *моральное воспитание, экологическое воспитание, духовность личности, экологическое сознание, антропоцентризм, натурализм, экоцентризм.*

The article deals with the problem of moral and ecological education as a component of person's spirituality; the concept of spirituality and specific features of human perception of the nature in interrelation with moral and environmental education are analyzed.

Key words: moral education, ecological education, person's spirituality, ecological consciousness, anthropocentrism, naturalism, ecocentrism.

Колесник Ю. Л. – викладач Донбаського державного технічного університету (м. Алчевськ, Україна)

Рецензент – доктор педагогічних наук, професор В.В. Червонецький

УДК 372.894

ЗМІСТ ШКІЛЬНОЇ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА РОЗВИТОК ДУХОВНОСТІ ДИТИНИ

І.В. Коровіна

Ця стаття присвячується одній з багатьох проблем сучасної шкільної освіти – засадам вибору навчального матеріалу з історії та його впливу на розвиток духовності учнів.

***Ключові слова:** духовність, історична освіта, навчальна програма.*

На сучасному етапі історичного розвитку питання про виховання всебічно розвиненої особистості є основною темою обговорення в педагогічних кругах. Більш того наразі наше суспільство прийшло до усвідомлення того, що саме особа різнобічна, творча і духовно розвинена має стати еталоном людини нового тисячоліття. Виховання такої людини стало метою основної загальноосвітньої установи в нашій країні – школи.

Для реалізації таких важливих завдань вона(школа)удосконалює методики викладання, створює умови для творчої самореалізації учнів і бере курс на особисто орієнтоване навчання. Що ж до виховання духовно розвиненої та внутрішньо багатой особи, то це завдання виявилось для сучасної школи надто складним.

Духовність – поняття абстрактне. Л.А. Секлітова і Л.Л. Стрельнікова у своїй праці «Соната істини» писали: «Штучного нарощування духовності подібно до нарощування м'язів культуристами бути не може, тому що духовність – це велика праця душі над своїм